

Лариса Яковлева

**НАУКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ІНСТИТУТУ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ ТА
ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВИЩИХ
ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ
90-х рр. XX ст.**

Наукові працівники Інституту історії України є найактивнішими споживачами джерельної бази Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) і гарантом в цьому виступає директор Інституту, академік НАН України В.А. Смолій, людина неординарна, що має великий досвід використання ретроспективної документної інформації, яка зберігається у державних архівах України, в т.ч. у ЦДАВО України.

Історія архіву починається з 1920 р., коли був створений Архів революції. У грудні 1943 р. у Харкові на базі документів Центрального історичного архіву УРСР, Центрального архіву революції і Центрального архіву праці був створений Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів влади і органів державного управління УРСР (ЦДАЖР УРСР), з 1992 р. - Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України).

У ЦДАВО України зберігаються унікальні документи, зокрема, періоду визвольних змагань 1917 - 1921 рр.: Українська Центральна рада, Українська Народна Республіка (березень 1917 р. - квітень 1918 р.); Гетьман Скоропадський, Українська держава (квітень - листопад 1918 р.); Директорія, Українська Народна Республіка (листопад 1918 - лютий 1919 р.).

Документи періоду визвольних змагань 1917 - 1921 рр. несуть велике інформаційне навантаження, що дає можливість аналізувати події того часу, робити висновки, вносити доповнення і уточнення у перебіг історичних процесів, які відбувалися на той час в Україні і, частково, за її межами.

З метою збереження тематичного комплексу документів

періоду визвольних змагань 1917 - 1921 рр. і для покращення їх використання вони сконцентровані по відповідних групах і підрозділах.

У ЦДАВО України на зберіганні знаходиться комплекс документів, до яких постійним був і залишається великий інтерес вчених, істориків, літераторів, художників, всіх, кого цікавить розвиток української культури взагалі, а також по певних її напрямках. Такими, зокрема, документами є ті, що відклалися у Празькому українському архіві.

Матеріали Празького українського архіву постали у середовищі української еміграції, яка виїздила з України за часів Першої світової війни й невдовзі після її закінчення. Найбільше людей покинуло Батьківщину в 1919 - 1920 рр., опинившись, переважно, на території Польщі. Крім військовиків армії УНР, інтернованих у таборах, там перебувало й багато цивільних громадян України. Згодом емігранти почали переїздити й до інших країн - Болгарії, Німеччини, Франції, але найбільш масово - до Чехії.

На початку 20-х рр. Прага стає центром української еміграції. Українці-емігранти гуртувалися, намічали й проводили в життя спільні плани, завдання, хоча жилося їм нелегко. Президент ЧСР Т. Масарик і уряд прихильно ставилися до емігрантів, надавали їм матеріальну допомогу, частково кредитували емігрантські організації.

Емігранти створювали різного роду об'єднання, громади, спілки, кооперативи, професійно-освітні та наукові установи, товариства. Крім того, у Празі започаткували свою діяльність ряд історико-меморіальних установ, покликаних зберігати архівні документи, друковані видання з метою дослідження історії українського народу, його боротьби за свою національну і державну незалежність, культуру і побут.

Серед таких установ особливо слід відмітити Музей визвольної боротьби України (МВБУ), що був створений у 1925 р. за ініціативи українських військових кіл та наукової громадськості. Першим директором музею з 1925 по 1945 рр. був Д. Антонович, останнім - Симон Наріжний.

Другою подібною установою став Український історичний кабінет, створений 1930 р., загальне керівництво яким здійснював уповноважений Міністерства закордонних

справ Чехо-Словаччини професор Ян Славик, а першим директором призначили Михайла Обідного.

Документи, що збереглися у цих двох установах, і стали основою Празького українського архіву. Кілька слів про те, що це були за документи. Фонди МВБУ за своїм характером поділялися на 4 відділи: 1) дипломатичний; 2) військовий; 3) емігрантський; 4) інші документи. Тут також зберігалися фотодокументи, колекція української преси (часописи, газети, журнали, чимала збірка видань україніки). Музей зберігав також книги кількох бібліотек, що були передані для використання читачами.

Незважаючи на те, що структура цих двох установ різнилася, та за складом і змістом документів, що надходили у сховище, вони просто доповнювали одна одну.

Історія питання про те, як ці документи потрапили в Україну досить повчальна. Після закінчення Другої світової війни для розшуку й повернення документальних матеріалів, вивезених окупантами, при Архівному управлінні Наркомату внутрішніх справ УРСР була створена спеціальна група фахівців. Її учасники прибули до Чехо-Словаччини 12 червня 1945 р. і одразу ж почали розшуки архівних документів. Водночас було встановлено, що у міністерстві внутрішніх справ ЧСР є так званий Український архів.

Українські архівісти звернулися до уряду Чехо-Словаччини з проханням повернути в Україну ці документи. Після тривалих і наполегливих переговорів уряд Чехо-Словаччини на своєму засіданні 14 серпня 1945 р. ухвалив: на знак щирої дружби чеського і українського народів й дружніх взаємин між двома сусідніми державами - передати в дарунок Україні документи Українського архіву.

Офіційна передача розпочалася 18 серпня 1945 року.

У вересні 1945 р. документи прибули з Праги до Києва на адресу - Володимирська, 22-а, де містилися тоді архівні установи. Документи, що надійшли в 1945 р., були упорядковані впродовж 1950 - 1951 рр. І разом з науково-довідковим апаратом відправлені до ЦДАЖР УРСР, у Харків. Та це була тільки перша група документів, що надійшла із-за кордону. Друга їх частина надійшла з Праги в 1958 р., зокрема прибули документи Музею визвольної боротьби України.

Хоча передані 1945 - 1958 рр. документи складали великий за обсягом комплекс, за кордоном їх залишалося ще чимало. У липні 1983 р. консульський відділ Посольства СРСР у Чехо-Словаччині відправив до Києва на адресу Ради Міністрів УРСР архівні матеріали, які були передані на державне зберігання ЦДАВО України у грудні 1983 р. Останнє надходження документів з Праги відбулось у 1996 - 1997 рр.

Всі одержані з Праги в 1945 - 1997 рр. матеріали за фондоутворювачами можна розподілити на такі групи: документи урядових установ, у т.ч. міністерств, дипломатичних місій; українських партій, що діяли на еміграції; навчальних закладів; громадських організацій: студентських, жіночих, профспілкових; кооперативів; таборів військовополонених та інтернованих; організацій допомоги емігрантам; видавництв, редакцій, музеїв, бібліотек, архівів; художніх шкіл, студій. Крім них, на державне зберігання надійшли й особові фонди. За оригінальністю більшість документів - це копії; в особових фондах перебуває також багато рукописів. Документи написані українською, чеською, польською, німецькою, французькою, англійською та ін. мовами. Хронологічно документи охоплюють період з 1914 по 1945 рр.

Ще одна група унікальних матеріалів серед численних скарбів ЦДАВО України - це документи про діяльність Організації українських націоналістів ОУН та Української повстанської армії УПА, хронологічні рамки документів 1941 - 1947 рр.

Частина документів цієї тематики відкладалася у фондах української еміграції у міжвоєнний період. За своїм складом це накази, розпорядження, звіти, донесення, списки, повідомлення, листівки, відозви, топографічні карти, посвідки, програми, оголошення тощо.

У архіві зберігається також Колекція мікрофотокопій документів про діяльність Управління внутрішніх військ МВС СРСР Українського округу у боротьбі проти ОУН-УПА, оригінали яких перебувають у Центральному архіві внутрішніх військ МВС Російської Федерації.

В архіві достатня кількість документів, що дає можливість вивчати історію, стан і розвиток культури національних меншин, які проживають в Україні, зокрема греків, болгар, вірменів, євреїв, поляків, німців та ін.

Унікальні документи відклалися у фондах: Колекція документів з історії Великої вітчизняної війни 1941 - 1945 рр.. Колекція документів й негативів про партизанський рух в Україні в роки Великої Вітчизняної війни "Партизани України" 1941 - 1945 рр.; Рейхскомісаріат України 1940 - 1945 рр.; Штаб Розенберга для окупованих східних областей 1939 - 1945 рр. та ін. Саме ці добірки характеризують дії німецької тимчасової окупаційної влади в роки війни; містять дані про збитки і зlodіяння, заподіяні німецько-фашистськими загарбниками; боротьбу українського народу за своє визволення та відбудову зруйнованого народного господарства УРСР.

У ЦДАВО України зосереджено документи (1917 - 1990 рр.) вищих органів державної влади та управління України, вищих установ контролю, юстиції, суду, прокуратури, центральних органів, що регулювали розвиток різних галузей промисловості, сільського господарства, транспорту, здійснювали управління плануванням, фінансуванням, статистикою, наукою, культурою, охороною здоров'я.

На державному зберіганні знаходяться документи, що характеризують конфесійні відносини в нашій державі; розвиток фізкультури і спорту, діяльність громадських організацій.

Значну інформацію несуть документи особових фондів, яких в архіві понад 150. Серед них особові фонди: Д. Антоновича, Д. Дорошенка, Б. Лепкого, С. Наріжного, М. Бутовича, І. Огієнка, С. Петлюри, С. Русової, М. Шаповала, С. Сірополка, С. Шелухіна, Є. Вирового, Д. Донцова, А. Животка, Ю. Косача, І. Мазепи, М. Садовського, П. Холодного, М. Чижевського, В. Сухомлинського, О. Богомольця, М. Стражеска, Д. Мануїльського, Я. Ряппо, Є. Сташевського та ін.

Відповідно до ст.17 Закону України "Про національний архівний фонд і архівні установи" (1994), наша держава виявляє особливу турботу про поповнення Національного архівного фонду документами з історико-культурної спадщини, що знаходяться за кордоном, і стосуються безпосередньо України. Починаючи з 1996 р. до архіву надійшли документи з Канади, зокрема матеріали уряду УНР в екзилі 1946 - 1992 рр. Більшість з них - це копії на англійській, німецькій, польській та французькій мовах. Серед документів: дек-

рети президентів УНР; постанови, протоколи засідань, протоколи сесій, звіти Української Національної ради, як вищого керівного органу УНР; документи про діяльність партій, що діяли на той час за кордоном, зокрема Української селянської партії, Блоку українських демократичних партій; матеріали про вирішення питання щодо Державного прапора й гімна УНР; консолідацію сил на еміграції, звернення, меморандуми до ООН і урядів США, Франції; роль і значення України, як європейської держави, напями української зовнішньої політики; листування різних осіб з членами Української Національної ради про політичне приватне життя українців-емігрантів у Канаді, США, Австралії, Бразилії та інших країнах; про матеріальне відшкодування колишнім політичним в'язням німецьких в'язниць і концтаборів.

Крім того, до архіву надійшли газетні добірки, в т.ч. вирізки з газет "Свобода", "Гомін України" про становище в Україні, про життя і діяльність української еміграції.

До архіву надійшли від посольства України у Швейцарській Конфедерації документи Української надзвичайної дипломатичної місії УНР в Швейцарії 1919 - 1926 рр. Поряд з документами на паперовій основі також понад 200 примірників різної політичної літератури українською, французькою, англійською, німецькою мовами. Друковані праці передано до Науково-довідкової бібліотеки Центральних державних архівів України.

За своїм складом і змістом із Швейцарії надійшли такі документи: інформаційні повідомлення пресового відділу Міністерства закордонних справ УНР про стратегічна і політичне становище в Україні (1919 - 1920 рр.); листування з місією УНР в Італії про організацію Надзвичайної місії в справах українських полонених в Італії; листування з посольством УНР у Німеччині, Всеукраїнською спілкою військових інвалідів, міністерством фінансів УНР про заснування фонду "Українського інваліда на еміграції", надання швейцарської візи міністру фінансів УНР Чижевському; інформація Міністерства закордонних справ УНР про польсько-українські відносини та звіт про роботу місії УНР в Англії; інформації, обіжники, листування про початок повстанської акції на Україні (похід Тютюнника 26Х.1921 р.), відгуки урядів різних держав світу на цю акцію; економічне становище в Україні у 1921 р.; листу-

вання окремих громадян-емігрантів з місією із проханням допомогти у розшуку своїх рідних, близьких, знайомих тощо.

Як свідчить навіть побіжний перелік фондів архіву, документальна база ЦДАВО України дає змогу і науковцям, і архівістам успішно вирішувати актуальні питання щодо наукового співробітництва.

Наприкінці 80-х - початку 90-х рр. в історичній науці постала одна з гострих проблем - розширення джерельної бази наукових досліджень. Вона була на часі, оскільки Україна здобула незалежність і суверенітет. Потреба висвітлювати сторінки історії нашої держави стала невід'ємною часткою суспільного життя всієї країни, українського народу.

Саме в цей час архівісти отримали дозвіл на зняття обмежень з окремих груп документів, в першу чергу тих, де був гриф "ДСК" (для службового користування), згодом гриф "Таємно".

Обмеження у використанні були зняті з комплексу матеріалів доби Центральної ради УНР, Української держави за гетьмана П.Скоропадського, Директорії УНР; з документів, що були створені установами і організаціями української еміграції у 20 - 30-х рр.; а також з тих документів, що відображають одну з трагічних сторінок в житті нашого народу в роки Другої світової війни. Зняли тоді й обмеження дослідження документів ОУН-УПА.

Це, безперечно, далеко не весь перелік документів, фактологічний матеріал яких надійшов до активного наукового обігу. Але він яскраво засвідчує, що науковці отримали змогу використовувати документальну базу ЦДАВО України без будь-яких обмежень.

Спеціальна експертна комісія, до складу якої увійшли кваліфіковані архівісти і науковці Інституту історії України НАН України, попрацювала чимало над тим, щоб наукова громадськість, після "розсекречення" документів, змогла відразу ознайомитись з фактами, що дали можливість ліквідувати "білі плями" в нашій історії.

Дивлячись на перебіг історичного процесу з позиції сьогодення, можна з певністю твердити, що початок 90-х рр. являв собою прорив у інформаційному документальному просторі в усіх державних архівах України. Саме розширен-

ня доступу до використання документів сприяло значному збільшенню числа дослідників в архіві. Пріоритет був, безумовно, за науковцями Інституту історії України, які в стислі терміни змогли розв'язати завдяки залученню матеріалів з відкритих фондів чимало складних проблем нашої історії.

За нашими підрахунками в останнє десятиріччя у ЦДАВО України працювало понад 300 вчених Інституту історії України, а всього в архіві щороку вивчали наші фонди в різних терміни від 600 до 700 дослідників.

Ще одна проблема, яка була вирішена, завдяки розширенню доступу до документів, це - визначення найбільш актуальних, вкрай потрібних, цікавих тем, про дослідження яких ні архівісти, ні науковці не могли раніше й мріяти.

У цей період увагу науковців привертають джерельні комплекси, що характеризують процеси державотворення, юридичні аспекти у будівництві правоохоронних органів України за доби визвольних змагань; дипломатичні й суспільно-політичні зв'язки України з різними державами; будівництво збройних сил України; доля інтернованих та військовополонених вояків-українців у таборах європейських країн; історія національних меншин в Україні у 20 - 30-х рр. XX ст.

Аналіз заявлених через читальний зал тем наукових досліджень показав, що переважна більшість архівних джерел використовувалася для створення праць в галузі історичної науки, в т.ч. для документальних видань. Використовувалися джерела й для видань краєзнавчого характеру, підготовки наукових статей, оглядів та добірок документів, а також, що дуже важливо, для написання докторських і кандидатських дисертаційних досліджень.

Кількість документів, що стала доступною, дала можливість архівістам і науковцям визначитися у більш пріоритетній формі використання документів - підготовці збірників документів і матеріалів, які дають широкій аудиторії дослідників, а також всім, хто цікавиться історичними процесами в Україні, ознайомитись з великим комплексом унікальних документів.

За цей період науковцями і архівістами підготовлено і видано 11 документальних видань, у 14 книгах, обсягом понад 460 друкованих аркушів. Серед них: Українська Цен-

тральна Рада. Документи і матеріали у 2-х томах. К., 1996, 1997; Колективізація і голод на Україні. 1929 - 1933 рр. Збірник документів і матеріалів. К., 1992; Голод 1921 - 1923 років в Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1993; Голод в Україні 1946 - 1947 рр. Документи і матеріали. Київ - Нью-Йорк, 1996; Мирні переговори між Українською державою та РСФРР 1918 р. Київ - Нью-Йорк - Філадельфія, 1999; Німці в Україні. 20 - 30-ті роки XX ст. Збірник документів державних архівів України. К., 1994; Українські культурні цінності в Росії. Перша спроба повернення 1917 - 1918. К., 1996; "Нацистське золото" з України: у пошуках архівних свідчень. К., 1998.

Відповідальним редактором цих видань є академік В.А. Смолій, який керує підготовкою до видання документів і матеріалів, вчасно виносить підготовлені до видання роботи на розгляд Вченої ради Інституту, сприяє виходу в світ всіх матеріалів, що передаються до видавництва.

У 1996 - 2000 рр. у світ вийшли три праці: Нагороди України. Історія, факти, документи. У 3-х томах. К.: АРС - Україна, 1996; Гроші в Україні. Факти і документи. К.: АРС - Україна, 1998; Греки на українських теренах: нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, факти. К.: Либідь, 2000. У цих фундаментальних працях вдало використана оригінальна форма побудови видань - розгорнутого історичного дослідження, корпусу документів та бібліографічних матеріалів, які поєднуються з добре підібраним ілюстративним рядом та науково-довідковим апаратом. Це дає можливість прослідкувати становлення та розвиток фалеристики і боністики на українських землях в історичному плані, спираючись на документальний матеріал. Члени авторського колективу серії "Українська фалеристика і боністика" стали лауреатами Державної премії України в галузі науки і техніки.

Як свідчить багаторічний досвід співпраці науковців та архівістів та якість опублікованих видань, в цій справі віднайшлося порозуміння у вирішенні тих проблемних питань, які виникали на початку 90-х рр. у науковому співробітництві Інституту історії України й ЦДАВО України.

На нашу думку, ефективно спрацювала і така форма ви-

користання документів, як ініціативне інформування Інституту історії України про склад і зміст документів відповідної тематики, що зберігаються в архіві. За цей час науковці мали змогу познайомитися з переліками таких документів: до 80-річчя утворення і діяльності Української Центральної ради і початку української демократичної революції; до 80-річчя проголошення Української Народної Республіки самостійною і незалежною державою; до 80-річчя проголошення Директорією УНР про злуку західних і східних земель в єдину Українську соборну державу; до 80-річчя утворення Української держави 1918 р. і діяльності її уряду; до 120-річчя від дня народження С. Петлюри; про життя і діяльність політичного діяча, українського письменника В.К. Винниченка; громадського і політичного діяча, науковця, публіциста, перекладача і священнослужителя І.І. Огієнка; про голодомор в Україні 1933 р.; до річниці Організації українських націоналістів (ОУН); з історії Михайлівського монастиря; про діяльність товариства "Музей визвольної боротьби України" у Празі та ін. Список переліку документів до різних тем можна продовжити.

Варта уваги і така форма наукового співробітництва, як підготовка і проведення різного роду наукових конференцій, нарад, семінарів, круглих столів, коли науковці і архівісти оприлюднюють вперше документи ЦДАВО України у наукових доповідях, виступах, дискусіях. За останній час за участю вчених Інституту та архівістів відбулися: Міжнародна наукова конференція: Голодомор 1932 - 1933 рр. в Україні: причини і наслідки (Київ, 9 - 10 вересня 1993 р.); Міжнародна наукова конференція: Центральна рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної ради), (Київ, 20 березня 1997 р.); Друга Міжнародна наукова конференція: Гетьман Павло Скоропадський та Українська держава 1918 р. (Київ - Чернігів - Тростянець, 22 - 24 травня 1998 р.) та ін.

На сьогодні науковці і архівісти прийшли до однозначного висновку: успіх наукового співробітництва Інституту історії України й ЦДАВО України завжди буде залежати від розуміння, що це - наша спільна справа, завжди пам'ятаючи при цьому: наша місія - доводити до широкого кола громадськості ретроспективну інформацію, яка потрібна ниніш-

ньому й прийдешньому поколінням для висвітлення й вивчення правдивої історії України та її народу.

Джерельна база ЦДАВО України, яка за цей час значно розширилася, сприяла й буде сприяти в майбутньому більш інтенсивному використанню документів. Вчені користуватимуться не тільки традиційними носіями інформації, які є сьогодні, але й тими, що, без сумніву, будуть в майбутньому. Цього, безумовно, можна досягти, оскільки це спільне бажання і науковців, і архівістів, цього вимагає саме життя.

Алексей Жданович

ИСТОРИЧЕСКАЯ ИНФОРМАЦИЯ В ИНТЕРНЕТ.

Краткая история сети Интернет и использование ее информационных ресурсов.

История Интернет насчитывает уже около 30 лет, а это больше, чем можно представить, особенно, если при этом учесть, что первая ЭВМ была создана всего около полувека назад, то Интернет окажется ветераном компьютерного мира. Начало системы было положено в конце шестидесятих годов в виде правительственной коммуникационной сети США (тогда она называлась ARPAnet), использовавшейся, главным образом, правительством, университетами и другими исследовательскими учреждениями. Примерно в середине 80-х эта сеть начала интенсивно разрастаться и получила свое нынешнее имя - Интернет. Интернет - это глобальная компьютерная сеть, а точнее - объединение различных сетей, взаимосвязанных по специальным правилам обмена электронной информацией, или протоколам.

К середине 1998 г. к сети Интернет было подключено свыше 100 млн. компьютеров в разных странах мира, информационные ресурсы по самой различной тематике были представлены на 300 тыс. серверов ¹.

Интернет-технологии являются одной из наиболее ди-

намичных и быстроразвивающихся сфер информационной цивилизации, как в отношении аппаратного, так и программного обеспечения. Интернет объединяет самый широкий спектр различных наук, и, среди них, свой большой сектор занимает история.

Работать с исторической информацией в Интернет можно на нескольких уровнях:

- свободный поиск;
- дистанционное обучение;
- участие в Интернет-конференциях;
- посещение определенных сайтов, адреса которых

известны.

О навигации в Интернет написано достаточно много, однако о поиске собственно исторической информации наиболее полное описание с указанием целого ряда сайтов можно найти в ограниченном круге источников, в частности, в статьях В.В. Бородинки ².

Дистанционное обучение является наиболее перспективным методом использования Интернет в образовании, так как обладает большей информационной базой и преодолевает недостатки обучения в режиме свободного поиска.

Дистанционное обучение представляет собой информационно-образовательную систему удаленного доступа и является одним из наиболее динамично развивающихся направлений в образовании. Быстрому его развитию способствует ряд факторов и, прежде всего, оснащение образовательных учреждений мощной компьютерной техникой и развитие сообщества сетей Интернет. Такая форма обучения позволяет просматривать текстовые документы, рисунки, мультипликацию, звуковые и видеофрагменты. Существует возможность вести протокол сеанса работы пользователя, что позволяет фиксировать достигнутый уровень знаний и оценивать успехи обучаемого.

В качестве технической основы дистанционного обучения можно обозначить компьютерные телекоммуникации, которые представляют возможность:

- оперативной передачи различной информации на любые расстояния;
- интерактивности обучающих программ и опера-